

ՄԻՋՍԵՌԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Լիլիթ Մանուկյան*

Հողվածում քննարկվում են ներկա հայաստանյան առօրյա կյանքում տղամարդ-կին հաղորդակցության ոլորտում առկա մի շարք խնդիրներ: Այդ խնդիրները ներկայացվում են երկու հարթությունում՝ տարածական և լեզվական: Մասնավորապես խոսվում է հաղորդակցության այնպիսի տարածքների, այդ տարածքներում գործածվող լեզվի և շրջանառվող թեմաների մասին, որոնք սովորույթի ուժով համարվում են տղամարդկային: Այնուհետև ներկայացվում են այն բարդություններն ու խոչընդոտները, երբ կանայք փորձում են ներգրավվել այդ տարածքներ և մասնակցել խոսքի փոխանակմանը: Որպես այդ խոչընդոտների հաղթահարման միջոց առաջարկվում է, որ կանայք հաճախ գործեն տղամարդկային համարվող տարածքներում՝ մասնակցելով քննարկվող թեմաներին, ինչը կնպաստի միջսեռային հաղորդակցության տարբերությունների մեղմացմանը:

Բանալի քառեր. միջսեռային հաղորդակցություն, միջսեռային անհավասարություն, կանացի լեզու, տղամարդկային լեզու, հանրային տարածք, տղամարդկային տարածք, կանացի տարածք, ֆոնային ակնկալիքներ, թաքնված համատեքստեր:

Ներկա հայաստանյան առօրյայում հաճախ ենք լսում «բա դա կնոջ տեղ է» կամ «դա աղջկան սազական խոսք չէ» արտահայտությունները: Հարց է առաջանում, թե ինչպիսի «տեղեր» ու «խոսքեր» կան, որոնք հասարակության մեջ ընդհանուր չեն համարվում տղամարդու ու կնոջ համար, և հետևաբար ինչպիսի խնդիրներ են առաջանում միջսեռային հաղորդակցությունում՝ կապված տղամարդկանց ու կանանց վերապահված տարբեր «տեղերի» ու «խոսքերի» հետ:

Ներկայացվող աշխատանքի համար հիմք են ծառայել 2014–2015 թթ. Երևան, Գյումրի և Վանաձոր քաղաքներում իրականացված հետազոտության նյութերը՝ խորացված անհատական հարցազրույցներ և ներգրավ-

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայ ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ-հետազոտող:

ված դիտարկումներ¹: Հարցազրույցներն անց են կացվել տարբեր սեռատարիքային խմբերի կանանց հետ, հետևաբար ներքոբերյալ տեքստը ներկայացնում է կանանց տեսանկյունը միջսեռային անհավասարության հարցերում:

Հիմնվելով հարցազրույցների վրա՝ պետք է նկատել, որ տղամարդկանց և կանանց միջև հաղորդակցության խնդիրներ են առաջանում, քանի որ շատ հաճախ նրանք ունենում են տարբեր խոսքային դրսևորումներ և գործում են տարբեր տարածքներում:

Յուրաքանչյուր հասարակությունում կան հաղորդակցության սոցիալական տարածքներ², որոնք ունեն իրենց բնորոշ կանոնները, սովորությունները: Այստեղ տարածքը պետք է ընկալել ոչ միայն իր ֆիզիկական իմաստով (տուն, փողոց, բակ և այլն), այլ նաև որպես սոցիալական հարաբերությունների դաշտ, որտեղ շրջանառվում են որոշակի իմաստներ, մտքեր, քննարկվում և լուծում են ստանում սոցիալական հարցեր: Խոսքը, որի միջոցով իրագործվում է հաղորդակցությունը, իրականացվում է տվյալ սոցիալական տարածքի կանոններին համապատասխան: Հասարակության տարբեր խավերի ու խմբերի կողմից վերահսկվում և կազմակերպվում է այս կամ այն տարածքը, թե դա ում է և ով ունի այդ տարածքի հանդեպ իրավունք: Կամ ինչպես ֆրանսիացի նշանավոր սոցիալական մարդաբան Անրի Լեֆեվրըն է ասում, կարգավորիչ դեր է կատարում այն, թե ու՞մ է պատկանում տարածության նկատմամբ իրավունքը³:

Իրականացված դաշտային հետազոտության տվյալները որոշակիորեն ցույց են տալիս, որ հայաստանյան առօրյայում տղամարդիկ ունեն հաղորդակցության հատուկ տարածքներ ու միջավայրեր, որտեղ կանանց մուտքը սահմանափակված է: Այլ կերպ ասած՝ դա կարող է լինել ցանկացած տարածք, որտեղ հաղորդակցությունը ընթանում է գլխավորապես տղամարդկանց միջև, հետևաբար քննարկվող թեմաները վերապահված են տղամարդկանց: Հաղորդակցության հարցում խնդիրներ են առաջանում այն ժամանակ, երբ նման տղամարդկային տարածքներում կին է

1 Դաշտային նյութերը հավաքվել են Աղասի Թադևոսյանի գլխավորությամբ իրականացված հետազոտական ծրագրի շրջանակներում, որին որպես դաշտային հետազոտող մասնակցել են նաև ես: *Թադևոսյան Ա.* Գենդերային անհավասարություն և առօրյա պրակտիկաներ. հիմնախնդիրներ և մարտահրավերներ, Երևան, 2015 (այսուհետ՝ ԴԱՆ 2015):

2 Bourdieu P., Social Space and Symbolic Power. – Sociological Theory, Volume 7, Issue 1, 1989, pp. 14–25.

3 Lefebvre H., Writings on Cities. Translated and edited by Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas. Oxford: Blackwell Publishers, 1996, pp. 148–159.

հայտնվում և փորձում մասնակից դառնալ հաղորդակցմանը: Մեռային դերերին վերաբերող հայաստանյան հասարակական կարծրատիպերում կան կնոջը վերապահված դերեր (օրինակ՝ մայր, քույր, դուստր, մոտ բարեկամի կամ ընկերոջ աղջիկ) ու դրանց համապատասխան տարածքներ (օրինակ՝ տուն, ընտանիք) որոնց շրջանակից դուրս կնոջ մոտքը անհարմար վիճակում է դնում տղամարդկանց⁴: Դաշտային նյութերը ցույց են տալիս, որ հայաստանյան հասարակությունում առկա են կանանցից ակնկալվող հստակ վարքային կանոններ, որոնցից մեկն էլ այն է, որ կինը չպետք է հայտնվի տղամարդկային համարվող հասարակական տարածքներում: Տղամարդուց էլ ակնկալվում է, որ նա պետք է վերահսկի կնոջ մոտքի արգելքը նման տարածքներ: Արգելքի խախտումը առաջին հերթին այդ կնոջ ընտանիքի, որոշ դեպքերում նույնիսկ ազգայունակցական համայնքի տղամարդկանց (հոր, ամուսնու, եղբոր և այլն) համար համարվում է անպատվաբեր: Հանրայնորեն ակնկալվող վարքի խախտումը անպատվաբեր է համարվում նաև կնոջ համար⁵: Այս երևույթը, երբ անհատը առաջնորդվում է գլխավորապես այն սպասումներով, որոնք որ նրա հանդեպ, որպես ճիշտ վարքի ձև, ունի միջավայրը, ամերիկյան սոցիոլոգ Հ. Գարֆինկելը անվանում է ֆոնային ակնկալիք⁶, երբ անընդհատ կրկնվող և սովորույթի ուժ դարձած փոխհարաբերությունները, դերերը ու դրանցից բխող վարքը ստեղծում են մի ֆոն, որի հիմքի վրա իրականացվում են առօրյա պրակտիկաները: Հետևաբար, երբ կինը հայտնվում է տղամարդկային համարվող միջավայրում, համարվում է, որ նա խախտում է կատարում և հակասում կնոջ հանդեպ տղամարդու ունեցած ֆոնային ակնկալիքներին: Այս դեպքերում է, որ առաջանում են կին-տղամարդ հաղորդակցության մի շարք խնդիրներ: Հարցազրույցները ցույց են տալիս, որ նման դեպքերում առաջին արձագանքն այն է լինում, որ տղամարդը փորձում է վերականգնել «խախտված կարգը»՝ կնոջը հիշեցնելով իր տեղը և փորձելով ուղղորդել նրան.

«Էս վերջերս մի ակտրիսիկա կնոջ հետ եմ խոսում, ով մենակ և ապրում մի գյուղում ու որտեղ միայն ինքն և բոլորուհի: Ու մի անգամ իրանց տան կողքը մեքենայա շրջվել, ինքը դուրս և եկել, առաջարկել և ուսրիկանություն կանչել, էնտեղ տղամարդիկ ասել են

4 Թադևոսյան Ա., Գենդերային անհավասարություն և առօրյա պրակտիկաներ. հիմնախնդիրներ և մարտահրավերներ, Երևան, 2015, էջ 41–46, <http://www.ysu.am/files/Aghasi-Tadevosyan-Gender-Inequality-and-Everyday-Practices-arm.pdf>

5 ԴԱՆ, 2015, էջ 24:

6 Garfinkel H., Studies in Ethnomethodology. Cambridge: Polity Press, 2011, p. 54.

«դու ներս գնա, թող տղամարդ գա, ու՛ր ա տղամարդու, որ դու ես դուրս եկել խոսալու մեզ հետ»: Կին, 27 տարեկան, ք. Երևան⁷:

Այստեղ կարելի է խոսել այն երևույթի մասին, որը սոցիոլոգվաբան Յ.Բլումաներթը անվանում է «թաքնված» համատեքստեր (invisible contexts), որոնք ազդում են խոսողի ու խոսքի վրա: Այլ կերպ ասած՝ պայմանավորում են, թե ով ինչ պետք է ասի և ասվածը ինչ դեր պետք է ունենա⁸: Օրինակ, անկախ այն հանգամանքից, թե կինը իրականում գիտելիքների ինչպիսի ռեսուրս ունի և փաստացի ինչպիսի գործառույթ իրականացնելու կարողություն, հաղորդակցության մեջ լսելի ու հասկանալի լինելու խնդիր է ունենում, եթե գտնվում է այնպիսի հաղորդակցական դաշտում, որտեղ չի ակնկալվում իրենից տվյալ գիտելիքն ու դերակատարությունը:

«Ռեմոնսր կազմակերպելու ժամանակ էդ վարպետը չէր կարողանում նայել աչքերիս մեջ ու գինը ասել կամ ասել, որ էս ինչ բանն ա պետք, ասում ա, բա մի հար տղամարդ բեր, հետը խոսամ: Ասում եմ, ես եմ փողը տալու, ինձ հետ պայմանավորվեք»: Կին, 28 տարեկան, ք. Վանաձոր:

«Շինարարության տեղերը, ասենք, ես որ գնում եմ, տան համար մի բան ա պետք լինում սարքելու (դե ամուսինս էդքան լավ չի սարքելու մեջ), վաճառողներին ուզում եմ հարց տամ, բան, սենց մի տեսակ են ինձ նայում, հարցնում, թե ով ա անելու, ասում եմ ես, զարմանում են, թե դու ոնց կարող ես անել, չես կարա էս փոխես, բա տան տղամարդը ի՞նչպե՞ս»: Կին, 45 տարեկան, ք. Երևան⁹:

Խնդիրն իր լուծումն է գտնում, երբ կինը, «իբ տեղը ճանաչելով», դուրս է գալիս տղամարդկային հաղորդակցային միջավայրից ու «հարց լուծելու» իրավունքը զիջում է տղամարդուն: Իսկ եթե կինը շարունակում է մնալ այդ միջավայրում և փորձում է մասնակցել հարցերի քննարկմանը, որը գործող սովորույթների համաձայն համարվում է տղամարդու անելիքը, այստեղ դրսևորվում է հաղորդակցման մեկ այլ բարդություն: Խոսքը վերաբերում է միմյանց լեզուն չհասկանալու խնդրին:

Դիսկուրսի տեսության մեջ կա «ցուցիչային կարգեր» հասկացությունը (orders of indexicality), ըստ որի լեզվում կան սիստեմատիկ կերպով վերարտադրվող նշանակություններ՝ լեզվի «նորմեր» կամ «կանոններ» և

7 ԴԱՆ, 2015, էջ 56:

8 Blommaert J., Discourse: A Critical Introduction. New York: Cambridge University Press, 2005, p. 77.

9 ԴԱՆ, 2015, էջ 80:

սովորաբար կապված են ու վերաբերում են լեզվի այս կամ այն ձևին՝ պաշտոնական լեզու, էլիտար կամ պրեստիժային լեզու, ընկերների հետ սովորական զրույց անցկացնելու լեզու և այլն¹⁰։ Այս համատեքստում կարելի է առանձնացնել տղամարդկային լեզուն, որը ունի իրեն բնորոշ կանոնները։ Օրինակ, տղամարդկանց որոշակի սոցիալական-կրթական խմբերում հանդիպող այսպես կոչված «ռազբոռական» կամ «բազար անելը» հաղորդակցության և միմյանց միջև առաջացած խնդիրները լուծելու լեզու է՝ համապատասխան կանոններով, նորմերով, նշանակություններով ու պայմանավորվածություններով։ Այդ կանոններն էլ ուղղակիորեն կապված են տվյալ խմբի արժեքային կողմնորոշումների հետ։ Այսինքն, եթե կարևորություն է տրվում բռնությամբ հարց լուծելուն, ապա դրանով կայանաավորվեն խոսքային և ոչ խոսքային (վերբալ և ոչ վերբալ) լեզվի մեջ բարձր տոնը, սպառնալից արտահայտությունները, հայիռյանքը կամ մարմնի որոշակի կեցվածքը, դեմքի միմիկան, ժեստերը և այլն։

Այն կանայք, ովքեր ինչ-որ հարցով քննարկման մեջ են մտնում նման լեզվամտածողություն կրող տղամարդկանց հետ, հանդիպում են փոխըմբռնման բարդությունների։ Եթե տղամարդիկ ընդունեն, որ կնոջ հետ են հարց քննարկում, բայց խոսեն նույն լեզվով ինչ միմյանց հետ են խոսում (հայիռյանք և այլն), ապա կնսեմացնեն իրենց «տղամարդկային կերպարը», քանի որ ընդունված չէ կնոջ հետ այդպես վարվել գոնե հանրայնորեն։ Տարածված կարծրատիպերի համաձայն, կինը «թույլ սեռ» է, հետևաբար տղամարդուց «ցածր» է, և ընդունված չէ նույն դիրքից նրա հետ հաղորդակցվել։ Նախ, խնդիրը իրեն հավասար ընկալելու մեջ է, հետո արդեն նոր լեզվով խոսելու։ Թե հարցազրույցների տվյալներում և թե դիտարկումների ընթացքում հաճախ է հանդիպում «եթե տղա լիներ այլ ձևով հետը կխոսեի/կվարվեի» արտահայտությունը։ Այսինքն, այստեղ տեսնում ենք, թե ինչպես է անհավասարության խնդիրը ազդում հաղորդակցության ընթացքում լեզվի ընտրության վրա։ Արդյունքում, որոշ դեպքերում, կինն ընդունում է տղամարդկային միջավայրի ու հաղորդակցության կանոնները, երբեմն փոխառելով տղամարդկային խոսելաոճի, ժարգոնային արտահայտությունների և նույնիսկ միմիկայի ու ժեստերի որոշ տարրեր։ Նման դեպքերում տղամարդկանց կողմից կինը հաճախ ընկալվում և մեկնաբանվում է որպես հարց լուծելու ունակ *տղամարդ-կին*։ Կարծես կնոջը *տղամարդ-կին* կոչելով փորձ է արվում վերականգնել խախտված կարգը, այն իմաստով, որ կինը իր կարգավիճակով կոչված չէ

10 Blommaert J., նշվ. աշխ., էջ 73–78։

մասնակցել տարբեր կարգի հարցերի լուծմանը վերաբերող տղամարդկային խոսակցությունների, և երբ տեղի է ունենում նման ընդունված կարգի խախտում, ապա այդ կինը համարվում է *տղամարդկին*, ոչ թե սովորական կին, և հետևաբար կարելի է վերջինիս հետ «հարցեր լուծել»: Այսպիսով, յուրացվում է առավելություն կամ իշխանություն ունեցողի (տղամարդու) լեզուն իշխողի կամ խտրականության ենթարկվողի (կնոջ) կողմից, եթե կա ցանկություն հասնել նույն առավելություններին: Այսինքն, առօրյա հաղորդակցության մեջ շատ հաճախ նկատվում է ընդհանուր կամ չեզոք լեզվի բացակայություն, որը գործառնական կլիներ երկու սեռերի հաղորդակցման հարցում.

«Մեկ-մեկ լինում ա, որ ամուսնուս ասում եմ լավ էս մի քանի դու արա, չեմ ուզում անել: Բաներ կան, որ տեսնում ես տղամարդը տղամարդուն ավելի լավ ա հասկանում: Ասենք էլեկտրիկի հեյր ես հարց չլուծեցի, մենք տարբեր լեզուներով էինք խոսում, ամուսինս ավելի հեշտությամբ կոնսոլիդի մեջ մտավ: Ինձ թվում ա, տղամարդկանց լեզուն շատ ընդհանրություններ ունի: Կամ ասենք, հիմա տան հարցեր ենք լուծում, ես խոսում եմ էդ միջնորդի հեյր, ինձ չի հասկանում, օրենքի լեզվով եմ խոսում, խորթ ա իրեն...»: Կին, 45 տարեկան, ք. Երևան¹¹:

Շատ հաճախ այդ չեզոք կամ օրենքի լեզուն տղամարդկանց կողմից ընկալվում է որպես *կոնսոլիդի* լեզու, ոչ *տղամարդի*, քանի որ չի հիմնվում տղաների միջավայրում ընդունված խոսքային նորմերի վրա, որը նույնացվում է փողոցային լեզվի հետ¹²: Այդ պատճառով էլ կնոջ հետ խոսք փոխանակելը դժվարություն է առաջացնում, եթե տվյալ կինը, ինչպես վերը մեջբերված օրինակում է, չի յուրացնում և խոսում *տղամարդի* լեզվով, այլ խոսում է օրենքի լեզվով կամ պարզապես բարեկիրթ:

Այսպիսով, ելնելով որակական հետազոտական նյութերից, կարելի է եզրակացնել, որ առօրյա կյանքում տղամարդկանց և կանանց միջև հաղորդակցության խնդիրներ են առաջանում, քանի որ հասարակության մեջ գործող նորմերն ու կարծրատիպերը նրանց վերապահում են ինքնադրսևորվելու և հաղորդակցվելու տարբեր միջավայրեր ու միջոցներ: Հարց է առաջանում, թե ինչպես կարող է մեղմվել լեզվական ու տարածական բևեռացումը և հիերարխիկությունը միջսեռային հաղորդակցություն-

11 ԴԱՆ, 2015, էջ 72:

12 Թադևոսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 39:

նում: Ըստ որոշ մոտեցումների¹³, դա կարող է տեղի ունենալ հենց խոսք փոխանակելու ժամանակ, քանի որ զրուցակիցները հաղորդակցվելու ընթացքում ազդում են միմյանց խոսելաձևի վրա՝ ստեղծելով ընդհանուր լեզվական միջոցներ: Հետևաբար, կանայք չպետք է խուսափեն հայտնվել ու ինքնադրսևորվել տղամարդկային համարվող տարածքներում: Դա կարող է աստիճանաբար փոխել կանանցից ակնկալվող վարքի ձևերը և նպաստել կին-տղամարդ համամասնությանը տարբեր հաղորդակցական միջավայրերում:

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ГЕНДЕРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПОСТСОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ

Лилит Манукян

Резюме

Статья касается некоторых аспектов межполовых коммуникационных проблем в повседневной жизни современного армянского общества. Обсуждение проблемы представлено на двух уровнях: пространственном и языковом. В частности, речь идет о таких коммуникативных сферах и характерных для них языковых и тематических особенностях, которые традиционно считаются мужскими. Маскулинизация пространства, в особенности социального, создает ряд проблем и преград для участия женщин в коммуникативных процессах и актах обмена слов и смыслов, происходящих в этих пространствах. Как возможность преодоления представленной проблемы, рассматривается перспектива «детерриторизации» мужских социальных пространств путем проникновения женщин в такие коммуникативные пространства.

Ключевые слова: гендерная коммуникация, гендерное неравенство, женский язык, мужской язык, социальное пространство, мужское пространство, женское пространство, фоновые ожидания, скрытые контексты.

SOME ASPECTS OF GENDER COMMUNICATION ISSUES IN POST-SOVIET ARMENIA

Lilit Manukyan

Summary

The paper discusses some aspects of gender communication problems in daily life of the contemporary Armenian society. Gender communication problems are presented on two levels: spatial and linguistic. Particularly, the paper describes the communication spaces as well as the main topics and linguistic means

13 Tannen D., Gender and Discourse. New York: Oxford University Press, 1994.

applied in those places, which, according to tradition, are considered as male (masculine). The masculinization of the places, especially public places causes some complications and obstacles for women's engagement in the communication process in those places. One of the ways to overcome these issues is the "de-territorialization" of masculine spaces. In other words, to make the masculinized communication domains gender neutral, allowing women to be more active in those spaces.

Keywords: gender communication, gender inequality, language, masculine language, social space, masculine space, feminine space, background expectations, hidden contexts.

